

elég hozzá egy délibáb, icipici mézesmadzag, egy jó hosszú szerv a szájban... Egyszerűen gyönyörű, ahogy Judit a látnok ölében ülve találkozik a sorssal: »Miért ééén??! Mert te.« Igen, ő egyedül. Mert akinek van, s túl szilárd a gerince, az kettétörik. De kinek jó az manapság? Hát, van, aki vállalja. Egy Judit például.” (Győzni... De minek?)

Kíváncsi vagyok, hányszor tudta még végignézni a lelkes cikkíró az előadást. Nem sokszor, hiszen hamarosan levették a műsorról. Merem remélni még most is, nem a következő idézetért, amit a neten találtam (egyetlen kritikaként), és most bemásolom egy újabb részletét:

„A mozgás, vagy inkább a pózok, amelyek nagyon pontosan kidolgozottan, szóról szóra lépve váltakoznak a színpadon, egyiptomi falfestményeket idéznek, merev egysíkba kényszerítik a szereplőket, és ebben segít a jelmez is: sehol egy gömbölyű forma, minden sarkos, szögletes. Minthogy pontosan ilyenek vagyunk mi is, ha belépünk az »érdekszférába«. Felvesszünk egy-két-hár’ pózt, variáljuk, sandán lessük a hatást szemünk sarkából, a célszemélyeket körbetipegjük, vagy csak állunk, egy síkba meredve, s figyelünk serényen. No, ez volt az a görbe tükör (amit a színház mindig hivatott tartani élénk), amelyben én megláttam magam. Kicsit belegondoltam: attól fogva, hogy kiléptem az utcára, találkoztam emberekkel, dolgoztam, ettem, utaztam a 7-esen, vagy bármit csináltam, egészen odáig, hogy otthon bebújtam a takaró alá, vajon hányszor voltam őszinte? Hányszor voltam igazán én? Hát Te? No, kezdet a szívre, de igazán! Pedig Te meg én egészen piciben játszunk... Hát, fájó dolog ez. Legalább annyira fájó, mint az, hogy senki sem akar meghalni a hazáért. Akkor is, ha ezt a mondatot rágják sokszor, sokszor a számba...” (Győzni... De minek?)

Vagy mégis Végellel van baj? Vagy velem? Meglehet.

Vagy mindkettőnkkel.

Vágvölgyi B. András

PASSZÁZSOK ÉS SNAPSHOTOK

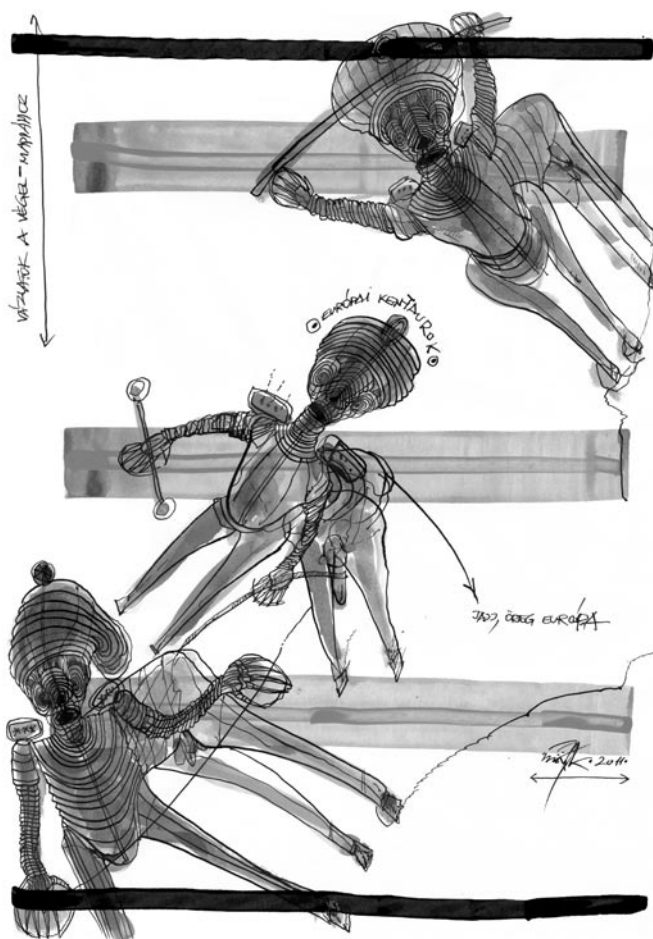
– a Végel-próza és a forrásvidék

Próbálok elképzelni a hatvanas évek Jugoszláviáját, annak is a szagát leginkább. Sikerül. Jártam ott, akkor, kétszer is, érzékeny első osztályos, második. Apámmal először, új Trabanttal, a történész barátjával meg a nálam nagyobb fiával, akivel, már visszafelé, a kocsiban elcseréltem a pinponglabda-lövő pisztolyt egy Colt-replikára, vagy fordítva, a szabadkai olasz piacon vettük mindkettőt, de még a határ előtt elcseréltük a keverék- és a friss NDK-szag semmivel sem összetéveszthető illatorgiájában. Sokáig a határt nekem ez a keverék- és a friss NDK-szag-elegy jelentette. Jugoszláviát meg a szabadkai tornyos városháza – azt hatévesen is kiböktem, hogy ez lehetne Szegeden vagy Kecskeméten is, csak itt hangosabbak és *szabadabbak* az emberek –, a boltok szuper kínálata, képregények és moziplakátok: Nyugat! De, mint jinben a jang, már elsőre is volt benne valami furcsa, oda nem illő. Valmiért bemertünk egy cipészhez. Szokásos kisvárosi suszteráj, kicsiny bolt, a főtértől nem messze, ferdén beverő őszi napfény, délutáni bőr- és porszag, szinte semmiben nem különbözött a hasonló magyarországi műhelyektől, kivéve egyet: a cipész falán, nem túl nagy

méretben és porosan, lógott egy bekeretezett fekete-fehér egyenfénykép Titóról. Marsalli egyenruhában, vállra vetett kabáttal, kitüntetésekkel gazdagon felékszerezve, merészen a jövőre célzott tekintettel. Ebben megéreztem valami kettősséget. Hogy ez a kép nem lehetne Budapesten vagy Kecskeméten vagy Szegeden. És nem a jó ízlés miatt nem lehetne, hiszen az óvodában is volt a falon egy állkapcsát előrevető, forradalmian előredőlő, öklét a határozott intellektualizmus szimbólumaként kézírtra nyomó, azon támaszkodó „Leni bácsi”. Talán az iskolában is volt hasonló. De Kádárról nem lógott kép a falon. A cipész a mi fogalmaink szerint maszek volt – vö. *magánszektor* –, azok nálunk, az üzleteikben francia-olasz szexszimbólumok képeit *pinupolták*, később, elpimaszodva, amerikaikét is, de Kádárt nem tették volna ki és nem is kellett nekik. A suszter Tito-képétől valamért Törökország és Argentína jutott eszembe – mondom: érzékeny elsős –, de lehet, hogy csak mikor már cseperedtem, és eszembe jutott a Tito-kép a cipésznél, akkor gondoltam Törökországra és Argentínára, hiszen bármilyen érzékeny is a hat-hétéves, azért Juan Perónról nem biztos, hogy tudomása van, Kenan Evren tábornokról meg még kevésbé, pláne hogy ő jóval később is volt.

Kettősség.

Ugyanezt éreztem, mikor majd' egy évvel később a friss NDK-szagot már elvesztett két-ütemű túrajárművel bebarangoltuk Jugoszláviát a „szerelem nyarán”. Újvidékre nem emlékszem. Pedig biztos megálltunk, hiszen Szabadkán és Belgrádban is. „Neveztessek Neoplantának” – latinkodott az alapító Mária Terézia, hívják Neusatznak, Újvidéknek, Novi Sadnak ezen nemrég visszahódított, felszabadított, újratelepített tájegységnek a fővárosát, amely tájegységet akkoriban Schwäbische Türkei-nek meg Prinz-Eugen-Landnak hívtak. Gyárilag multikulti. Számomra fontos emberek közül ide kötődött Danilo Kiš (akit nem ismerhettem) és Dušan Makavejev (akit filmszakmailag a mesteremnek tartok, és ide járt iskolába). Lenyűgöző hangsúllyal tudja mondani az elemista legjobb barátjának nevét: „a Vidács Pista”. Az a második

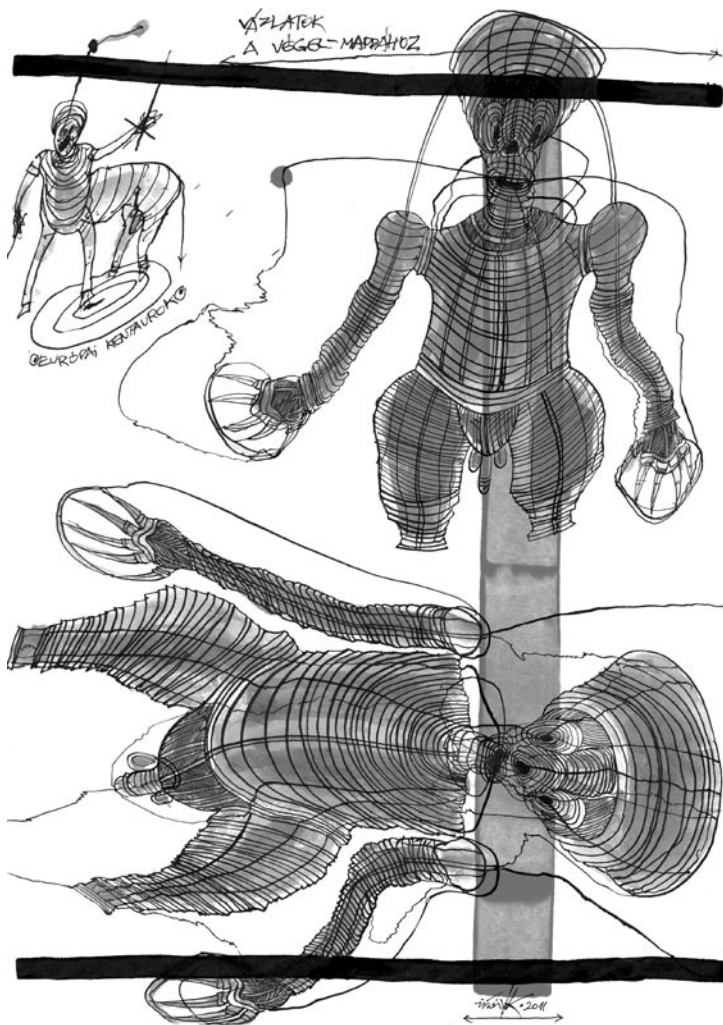

jugoszláv út tovább árnyalta a cipésznél szerzett kettősségképet. Belgrád forgalma és nyugatias autóözöne. Užice komor, második világháborús indusztriálmétálja. A gorác expartizán, mikor az albán határszélen elakadtunk a hegyekben, aki megkérdezte apámtól, hogy csak ez az egy fiúcska van-e, majd apám igenlő válaszára, hímségében szinte porig zúzva az akkor még fiatal embert, közölte, ha neki olyan asszonya lenne, mint az én anyám, akkor nekik együtt bizony kilenc gyerekük lenne. A tengerpart hippierája, talp- és tenyérynnyomokkal, szivárvánnyal és day-glo színekkel festett Citroën 2cv-k, hosszú hajú, szakállas fiúkkal és napbarnított, ösztrogéntől sugárzó lenge miniruhás lányokkal. A belga autós, akinek a szélvédőjét majdnem betörttem csúzlival, amiért aztán családon belüli erőszakban részesültem (az apám felpofozott), vagy a kanadai hippi, akivel a Dubrovnik melletti kemping öblében úsztunk és még utána is levelezgettünk, amikor már Reyk-

javíkba költözött. Medvetáncoltató cigányok Boszniában. Esős délután a zágrábi utcán, ahol az emberek öltözetéből és tartásából azt következtettem, hogy Innsbruck vagy Göteborg lehet ilyen város. „A farmernadrág az ötvenes-hatvanas években, akár csak a fekete, magas nyakú pulóver, mint Camus vagy Sartre művei. A szabadság titkos jelképeit jelenítette meg.”

Miért írom ezt, a hatvanas évek jugoszláv szagát?

Mert az egyetlen, az adott korban megjelent s magyar nyelven írt hippiregényhez, Végel Pepi *Egy makró emlékirata*ijához kell nekem adaléknak és ugródeszkának. Nemrég, Pepi kerek születésnapjára újraolvastam, most is belenéztem. Kockás ingek nézegetése és rácsudálkozás Sylvie Vartan fantasztikus népszerűségére. A sztrippek. *Maja meg lett kefélve az este és irtó stramm nő*. Általában sok a szexes nő. „Nem babra megy a játék. Ezek már a csoportszexet gyakorolják.” Az a jugoszláv, jugómagyar generáció, akik „nem szenvedtek, akik már a készre jöttek”, akiknek „olyan ahajuk, mint Françoise Dorléacnak egy Truffaut-filmben”. Nyugat-német márka, *Gastarbeiterschaft*, italo-pop. Giallók, fumatók, Rita Pavone. A trieszti Ponto Rosso. „Hová rohantok? Nem történik semmi!”... Az ilyenek bármikor előveszik az örökírót, „a tengerparton kötnek ki, ahol a német nőket kecerésszik”. Szentis hangulat... „[A]z a fontos, hogy mértéktelenül szórakozzunk, szenvedélyesen és konokul, mert sok dolgot el kell felejtenünk”. Bizony. Bő húsz évvel korábban sok minden okot adott az erőltetett menetben való felejtésre. Különösen kegyetlen második világháború, csetnikek, usztasák, Waffen-ss Handzsár Divízió, neretvai csata, Sutjeska, Valter védi Szarajevót. Hosszában keresztülfűrészelt Wehrmacht-katona, a brit Air Balkan Bariból felszálló gépei, hideg napok, Lili Marleen, Triesztnél farkasszemet néző partizánok és az angol alkalmazásban álló lengyel Anders-hadsereg. Brióni és Goli Otok. A Sztálinnal szemben is megszilárdult titóizmus, ami még a későbbi Ceaușescunál is függetlenebb volt. Jóságos

UDBA¹ és „rőt Bizánc” (Faludy). „A férfikölnitől illatos besúgók, akik színlelik a részeges bohémokat. A rend gondosan fésült, illedelmes és körmönfont esztétái. (...) Kedves hazafiak, nemzetmentők, állami kurvák, rendőrbébi, irodalmi selyemgyerekek. Fenséges emberiség! Humanista rendteremtők.”

Ezt mind korszakosan megérezkíti Végel Pepi 1967-ben az első és egyetlen korabeli magyar nyelvű hippiregényben, mint azt Esterházy figyelme és az új fordítás német kritikái is visszaigazolják.

*

Próbálom elképzelni a hetvenes évek Jugoszláviájának szagát. Gimnazista csempészskorom – Jugoton-lemezek (Múzeum körút), svédzsebes Super Rifle (Tangó). Nagycarcú *Gastarbeiterek*, nyugati autók, horvát terroris-

¹ A titói Jugoszlávia titkosrendőrségének rövidítése. (A szerk.)

ták elfoglalják Jugoszlávia stockholmi nagykövetségét – ebben most nincs Jankapuszta, magyar részvétel, mint 1934-ben, a marseille-i merényletben –, Leonyid Iljics Brezsnyev személyes kérésére kiutasítja Joszip Broz Tito államelnök, a Jugoszláv Kommunista Szövetségének főtitkára az országból Dušan Makavejev filmrendező. (Blaszfém és pánerotikus szemszögből ábrázolt egy szovjet jég-táncost filmen, aki a Szovjetunió hőse, népművész is egyben; az szkp főtitkára szerint szovjetellenes értelmezéseknek lehetett táptalaja egy orosz műkorcsolya-fenomen jugoszláv anarchofeminista relációjú csajozási törekvéseinek eredményeképpen.) Horvát tavasz, új, szövetségi alkotmány, velőtrázó nyarak az alkonyi spliti pálmásor alatt, Richard Burton játssza Titót filmen, Clint Eastwood is itt forgat: Jugoszlávia Cinecittà vakbele. Jugoszlávia „a Monarchia vadhajtsa volt. Bársonyos Gulag és Komikus Borgeland egyszerre” – írja Végel. És mennyire ül ez is. Tito mintája nem Sztálin volt vagy a belgrádi pasalik, nem, Tito mintája Ferenc József volt. Szecesszió hagymaszagban. Nehéz cigifüst és a gyors és sok *rakija* illata. Ahol lehetett Gulag-regényt írni (Danilo Kiš: *Borisz Davidovics síremléke*), ahol emiatt nem politikai okból veselkedtek az írónak a „férfikölnitől illatos irodalmi besúgók”, hanem plágiumváddal, Borges és a jugoszláv láger-töltelékek koppintásával vádolva meg a szerzőt, mint arról az *Anatómialecke* című nagyszéje is szól – s kellett ezért Párizsig bakonykodnia, akárcsak Makavejevnek.

Ellentmondás, kétarc, kettős beszéd. Műjölét, hitelbe vett élet, nagyarc.

*

Próbálom elképzelni a nyolcvanas évek Jugoszláviájának szagát. Üres omniás zacskókkal magyar autóknak integető kerékpárt toló asszonyok hónaljkytyáról cseppenő izzadtsága Szabadka határánál, délszláv nepperparadicsom az isztambuli bazárban. Kávéturizmus kávéhiány idején Velencébe.

Kulturálisan kíváncsi nagykamasz, előfizettem, dollárért, az *Új Symposium*ra, higgyék

el, nem volt egyszerű: engedélyek, keményvaluta, hivatalos igazolás, égig érő macera, és nem jött a lap – illetve egy szám jött, majd megőrültem bele. Balázs Attila: *Cuniculus*. Nyúlvilág. Nyúl vadászat-világ. Aztán egyszer a haverokkal lementünk Újvidékre – egy évben egyszer lehetett ilyen tenni –, bementünk a szerkesztőségbe, a Sziveri-féle csapatot épp kiverték, Tricepsz fogadott, szarért-húgyért – mert pont véletlenül lent volt a dinár – vettünk egy hajórakomány remittendát, ma is megvan.

„Leszállsz az autóbusról, úgy rohansz végig Szenttamás főutcáján, hogy közben nem akarod újabb sebeidet a régiekkel gyógyítani. Légy otthon is átutazó, ne szenvedj emiatt, inkább őrizd meg az inkognitodat. Földre szegezett tekintettel haladsz a főutcán, alig várod, hogy a városka szélére érj, mert abban a plebejusi környezetben ismeretlen maradhatsz. A szocializmus úrifitú sokszor megleckéztettek, kioktattak, a lelkedben vájkáltak. Néha káromkodtak közben, ha nem kaptak elég világos felsőbb utasítást veled kapcsolatban. Feldühödtek védtelenséged láttán, főleg akkor, ha jelentéktelen érdemeket szereztek a veled való fáradozásukért. Te csak nyúl vagy, ismételtetted kitartóan, mert tudtad, hogy a nyúl vadászat kellemes időtöltés, de a trófeák szerények. Lőnek rád, de figyelmük megoszlik. A nyulak nem olyan fontosak. Saját romjaid alatt néha gyökeret eresztett egy-egy keményebb gondolat, ez volt az elégtételed. De ezeknek hatására ma sem tudod elviselni az arisztokrata kantátákat, akkor sem, ha azok modern hangszerelésűek. Csatangolsz az utcán, melletted egy Mercedes zárja kattan, az üveg mögött felismersz egy embert, aki jobban tudja, ki vagy és mit akarsz, mint te önmagad. Az ilyen helyzetek mindig álmatlan éjszakákat okoznak.”²

Zágrábban még Avenija Bratsvo i Jedinstvónak (Testvériség–Egység sugárútnak) hívják az egyik főútvonalat, de már elménckednek azon, Zágrábban és Belgrádban is, ami a későbbi új névhez, az Avenija Vukovarhoz kötődik majd.

² Végel László: *Lemondás és megmaradás*. Cserépfalvi, Budapest, 1992.

*

Próbálom elképzelni a kilencvenes évek Jugoszláviájának szagát. Na, ez nagyon megy. Lőpor – nem, ez olyan romantikus, ennél már csak az volna byronibb, ha *puskapor*ról beszélnék, üzemanyagszag, cigarettafüst, égve hagyott cigaretta a tömött hamutálon, ázott ruhák, pálinka. Lehetne még azt mondani, hogy vérszag, de ez megint csak romantizáló túlzás lenne.

Mikor '91 őszén átmentünk a bosnyák–horvát határon a magyar arisztokrata osztrák újságíró bécsi rendszámú fekete Opeljével, a parancsnok jelentett. Szalutált és jelentett. A két fővárosból magas állásúnak látszó, papírokkal felszerelt skriblerek jöttek, Bécsből és Budapestről, és a horvát katona azt érezte, jelentenie kell. Tisztelegett és jelentett. „Állásainkat reggel hétkor JNA³-vadászgépek támadták géppuska-sorozatokkal, mi viszonztuk a tüzet” – mondja a többszáz éve a Simonyi-regimentben harcoló bajszos horvát granicsár, amitől, a jelentés tényétől, úgy kezdem érezni magam, mint Tegethoff admirális⁴ (nem létező szakáll vakarászása), kísérlőm pedig vitéz nagybányai Horthy Miklósné, Purgly Magda szerepével próbál azonosulni az élmény hatására. Aztán tovább a tengerpartra, klasszikus adriai parti presszó, soha nem felejttem, csak a ZENGA⁵ embereivel volt tele, szeptember volt, vénasszony-nyár, az első érzés mégis az, hogy egy síbüfében vagyok. Török kávé ittunk, cukor és tej nélkül, már megittam, mikorra megfejtetem a helyzetet: nem síbakancsok okozták a nehéz mozgást, nem a lécek és botok a darabosság okai, de a *fegyverek*. Végigéltünk egy atomkonfliktus-fenyegetéses hidegháborút, az emberiség saját totális elpusztítására képes eszközöket teremtett, ez megnyugtatóan megszűnt 1989-re (mondjuk), és menet közben teljesen elszoktunk a *kézifegyverektől!* Pedig!

Később volt már, talán '93 elején, amikor

3 Jugoszláv Néphadsereg. (Az innentől kezdődő lábjegyzetek a szerkesztő megjegyzései.)

4 Wilhelm von Tegethoff (1827–1871): osztrák császári–királyi tenger-nagy, haditengerészeti parancsnok.

5 A Horvát Nemzeti Gárda (Zbor Narodne Garde) rövidítése.

Pepi elintézte, hogy újvidéki tévéstábnak álcázva elmehessenek a megszállt Vukovára. A pokol maga. Belga és ukrán békekatonákkal, csetnikekkel, csontvázra bontott házakkal, szétharapott parasztbarokk kisváros, megerősszakolt Mária Terézia. „1990 körül az a hamis idill, amelyet, másokkal egyetemben, én is élveztem, összeroppant... a szomszéd rabol ki elsőnek... ah, nothing, we watched tv last night, yes, it's true: a háborús övezetekben a sertések kitörtek az ólból, és holttesteket faltak fel, azóta terjed a vész, senki sem tudja, mikor lesz vége, mert a húst mélyhűtőkben tárolták...”

*

Próbálom elképzelni a kétezres évek Szerbiájának szagát. *Fuck no!* – megunja az ember, ha mindig letartóztatják. Engem Szerbiában tartóztattak le a legtöbbször életemben, többször, mint a világ összes országában együttvéve, de Szerbiában mindig, mint hunterthompsonikus *outlaw* újságírót, Koszovóban például, mert... dedikált könyvet nekem és megtalálták, vagy 2000-ben, mikor vagy fél napot ültem tucatszori orosz kurva társaságában az őrszobán, mert tudósítani merészelttem Milosevics bukásáról. Utóbbi igazán élvezetes volt, noha csak pár szót értek oroszul, tanulságos volt hallgatni, ahogy a boszniai Szerb Köztársaságba dolgozni igyekvő idősebb prostituáltak a novíciákat tanígtatták az időt elütendő: „így húzd fel a kotont, így vedd a szádba...”, és nem csupán elmondták oroszul, hanem el is mutogatták.

Gotov je!

Pepi elmaradozott Pestről. Azért is, mert meghalt az Eörsi Pista. E helyt most helyszűke van a hiány ecsetelésére. Ha sok hely lenne, sem lenne lehető – a maga teljességében. Nemcsak a magyar nyelviségű világirodalom, a hazai szellemi élet, de a Köztársaság is sokat veszített! Pepi erre ráérezve ritkította meg a pesti *sojournok* sorát, választotta Budapest helyett Berlint. Jól tette.

„Együtt járhat a hazátlanság és a honvágy, miféle zűrzavaros élet ez.”

*

Próbálom elképzelni a tízes évek Szerbiájának szagát. Pepi megjárta Berlint, sikert sikerre halmozott, az első magyar nyelvű hippiregény diadalmenetben masírozik német nyelvterületen, egyéb könyvei is szépen teljesítenek. A *Bűnhődés*ről bőven ír a német kulturális sajtó, Végel Pepi hetven évének tanulságait szálazza. Mint egy Ionesco, egy Szerbia–Berlin-buszút mint abszurd dráma, Mr. Smith és Mrs. Smith, valamint Mr. Martin és Mrs. Martin helyett berlini vendégmunkások, kofák és nepperek, védtelen ártatlanságban déli napfényben fürdőző gorillák. Több tömeggyilkosság szemtanúi, kibomló keblű turbofolk-énekesnők kedvelői, a kibomló keblű turbofolk-énekesnők sokszor tömeg- és/vagy miniszterelnök-gyilkosok macái. Olcsó a cigaretta és a töményszesz, s az emberélet sem drága. Clintonnak szobra van Prištinában, Rocky Balboának pedig Žitištén, Bruce Lee-nek Mostarban. A nemzeti mítoszokat csak a popkultúra szuperhősei haladhatják meg a tudatos vékony jege

alatt húzódó hatalmas balkáni kollektív tudattalan lánján. Végel László magyar író, az *Új Symposion* első generációjának jelese, a precíz megfigyelő, a gondos és töprengő esszéista folyamatosan figyel, folyamatosan hozza a hírt ebből a nagycsoportos tudatállapotról, amelyben a Mechagodzilla Jack Bauerrel csap össze, sertéskereskedők karszti partizánokkal, guzlica elektromos gitárral, Chuck Norris Dugovics Titusszal, Arkan, a véres cukrász Branimir Glavaš eszéki polgármesterrel, Caco, Čelo és Juka Prazina⁶ Bronislav Herakkal, Schwarzenegger Stallonéval, a Pókember a Supermannel, Kelet a Nyugattal, Észak a Déllel. Ismeretlen múlt az unásig ismert jövővel, ösztönök és démonok racionális pálcika-struktúrákkal; pálinkagőz és a mérített papír finomsága, vérosztalgia és könnyű délutáni teák hangulata.

A helyzet komplex. Az elme felfedező és alkotó. Végel László értő és oktató.

Nagy kincs nekünk, akik érteni is akarunk!

6 A délszláv háború bosnyák katonái.

